

HEGEL

Ceea ce este real și rațional

Víctor Gómez Pin

CUPRINS

Prolog	7
Filosofia își reglează conturile	13
Patul lui Procust	13
Câinele mort	16
Câinele mort deschide un ochi...	19
<i>Sofistul solemn</i>	21
Hegel așteaptă după colț	23
Filosofia își reglează conturile... cu ea însăși	25
Rățiunea și epifaniile ei	27
Individul Hegel își caută propria rațiune de a fi	27
<i>Cel mai mare eveniment al creștinismului</i>	30
Necesitatea rațională stabilește	
la atât legea naturală, cât și ordinea socială	35
A înțelege și a raționa	37
<i>Ceea ce Hegel numește știință</i>	40
Bătălia de la Jena: primul sfârșit al istoriei	41
<i>Sufletul inconștient al lumii</i>	44
Filosoful	45
<i>Cunoaștere efectivă sau dorință de cunoaștere?</i>	48
<i>Pentru un sistem al cunoașterii</i>	51
Semnificația creștinismului	53
<i>În fața creștinismului și a platonismului</i>	56
Când monarhul își dă sfârșitul...	58

Prețul de a fi	65
Prioritatea ontologică a scindării	65
Identitatea implică diferență	68
<i>Realitatea în conceptul său</i>	69
<i>A discerne înseamnă a găsi diferența</i>	73
Diversitatea implică contradicție	75
<i>Principiul non-contradicției ca o condiție</i>	
<i>a limbajului și a ființei în ansamblu</i>	82
De la Platon la Kant:	
când contradicția se află în idee	84
Complexitatea gândirii:	
când contradicția se impune asupra metodei	87
Prețul libertății	93
Contradicție și conflict: paradigma stăpân-slugă	93
<i>Cei care sunt chemați să fie stăpâni și slugi</i>	96
Soarta slugii: eliberarea imaginară	97
<i>De la conștiința sceptică la conștiința nefericită</i>	100
Soarta slugii: conștiința nefericită	101
„Tandrețea față de lucrurile lumii“	104
<i>Mântuirea omului sau pieirea lui Dumnezeu?</i>	105
<i>„Omul, sluga ta... Omul total“</i>	109
De la conștiința nefericită la rațiune	113
<i>Etapă rațiunii</i>	115
<i>O domnie multiplă a spiritelor</i>	119
Filosofie și libertate	119
Epilog: de ce Hegel?	125
<i>Bibliografie</i>	133
<i>Cronologie</i>	137
<i>Indice de nume și de lucrări</i>	141

Filosofia își reglează conturile

Patul lui Procust

La 1 ianuarie 1801, astronomul Giuseppe Piazzi, în timp ce studia constelația Taurul în observatorul astronomic din Palermo, a descoperit o planetă necunoscută și i-a urmărit mișcarea timp de câteva zile. Observațiile lui precise despre noul corp ceresc i-au fost trimise lui Carl Friedrich Gauss, cunoscut drept „principele matematicii”, care, în același an, prezisese orbita lui Ceres. Această planetă pitică, denumită după zeița romană a pământului și fertilității, este cea mai mică de pe orbita solară și se află între Marte și Jupiter.

Chiar dacă Ceres a fost descoperită din întâmplare, se făcuseră speculații cu mult timp înainte cu privire la existența unei planete având caracteristicile lui Ceres și situată exact în punctul respectiv. Formulată în 1768 de Johann Elert Bode, ipoteza câștigase adepti odată cu descoperirea lui Uranus în 1781. Pe scurt, existența sau nu a unui nou corp planetar situat între Marte și Jupiter făcea obiectul dezbaterii dintre astronomi

și matematicieni din mai multe țări, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, o dezbateră soluționată de descoperirea lui Piazzi, cel puțin în sfera științei pozitive...

Orașul german Jena fusese inima ortodoxiei luterane și universitatea de aici se bucura de un mare prestigiu încă din secolul al XVI-lea (la începutul secolului al XVII-lea a devenit cea mai mare din Germania). După o perioadă de declin, a renăscut sub imboldul lui Goethe, pe atunci ministru al monarhului luminat Karl August. În 1789 i s-a alăturat Friedrich Schiller; în 1794 Johann Gottlieb Fichte; în 1798 Friedrich Schelling și, în 1801, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, cunoscut până atunci ca discipol al lui, precum și coleg de studii în cadrul seminarului protestant din Tübingen.

Hegel a fost angajat ca lector asociat, cu un salariu foarte mic, și a susținut primul curs în luna octombrie a anului 1801. Își publicase anterior prima lucrare, *Diferența între sistemele lui Fichte și Schelling*, și își susținuse teza de abilitare. Sub titlul *De orbitis planetarum*, Hegel susținea, în contextul unei extraordinare diatribe antinewtoniene, că între Marte și Jupiter nu există o a treia planetă...

Ne confruntăm oare cu două teorii științifice diferite, dintre care una, sprijinită în cele din urmă cu date corecte, a coincis cu faptele experimentale, pe când cealaltă a recunoscut că, din nefericire, faptele cu pricina nu i-au dat dreptate? O astfel de situație nefericită a făcut oare ca această teză de abilitare a candidatului să fie respinsă de comunitatea academică, iar cel „abilitat” să fie demis din funcții? Sau poate că acesta din urmă, acceptându-și cu umilință greșeala, a cerut să i se acorde o nouă oportunitate, pe care a și primit-o, ca să desfășoare cercetări supuse cu precădere unei confruntări empirice și unui criteriu rațional? Nicidecum. În *De orbitis planetarum*, Hegel a susținut că nu există nici

o planetă între Jupiter și Marte bazându-se pe faptul că enumerarea distanțelor dintre planete pe care a stabilit-o *a priori* excludea această posibilitate. În opinia lui Hegel, seria numerică de natură semiempirică, cunoscută sub denumirea de legea Titius-Bode, care determinase predicția confirmată de fapte, nu putea fi plasată la același nivel cu seria numerică propusă de el, care corespundea nevoilor unei raționalități pure.

Mai degrabă din bunăvoință decât din dorința de a apăra o idee până în pânzele albe, unii exegeți au ajuns să sugereze că un fapt nu poate servi niciodată ca argument pentru demontarea unei teorii care stabilește tocmai ce este un fapt și ce anume are dreptul să fie clasificat ca atare: „Ce fapte înscrise în istoria științei, culturii și popoarelor pot fi contrapuse unei teorii – unei ordini a discursului bine întemeiate – care stabilește tocmai ce anume are dreptul să fie considerat fapt?”*

Nu va fi singurul exemplu care, din acest moment, îl va face pe cititor să se întrebe: „De ce m-aș ocupa de un asemenea individ? Ce interes poate prezenta cineva care măsoară progresele științei în funcție de adecvarea sau nu a acesteia la propriile teorii?”

Fiul lui Poseidon, Damastes, tâlhar în orașul Eleusis, a fost poreclit „întinzătorul” (Procrustes) datorită metodei stranii pe care o adopta pentru a-și face victimele, indiferent de înălțime, să se adapteze întocmai dimensiunilor patului lui din fier: dacă erau scunzi, îi trăgea de picioare până le deforma, iar dacă erau prea înalți, le tăia partea din picioare care ieșea în afară. Dacă adăugăm la aceasta faptul că mărimea patului era măsluită astfel încât nimeni să nu se încadreze cu exactitate, obținem caracteristicile sistemului hegelian: nici una dintre date nu corespunde sistemului și, totuși, îl forțează până ajunge să se adapteze.

* Châtelet, F., *Hegel*

În *Istoria filosofiei occidentale**, Bertrand Russell ne prezintă un Hegel care, printre altele, ar fi comis păcatul nu atât de a se îndepărta de empirism, cât de a lăsa deoparte (când nu a disprețuit pur și simplu) simțul comun, la care suntem părtași cu toții, potrivit lui Descartes**; un simț comun pe care gânditorul francez l-a apreciat (probabil mai puțin decât ar putea părea la început) și pe care Hegel l-a considerat nu doar insuficient, ci chiar dăunător când venea vorba despre... filosofie, adică despre ceva care necesită un efort istovitor.

Mai mult decât obscur, potrivit lui Russell, Hegel aproape că ar reprezenta paradigma unui soi de beție conceptuală care se auto-alimentează; un delir constructiv căruia îi lipsesc puncte de sprijin empiriste sau o confruntare autentică cu fenomenele și, în consecință, se află la antipodul controlului sobru care caracterizează știința. În formularea lui Russell, denunțul pare ambiguu când scrie că Hegel ar fi „cel mai greu de înțeles dintre marii filosofi“, deși cu siguranță că obscuritatea primează asupra măreției. Russell părea să considere anii în care a putut empatiza cu filosofia hegeliană o perioadă de adolescență filosofică.

Câinele mort

Cu toate acestea, printre inamicii lui Hegel nu se numără doar adversarii apriorismului. În timp ce, cu jumătate de secol în urmă, hegelianismul se lăuda cu apărători iluștri în Franța și în Germania

* Russell, Bertrand, *Istoria filosofiei occidentale*, 2008

** „Bunul-simț este lucrul cel mai bine împărțit din lume, căci fiecare se crede atât de înzestrat încât chiar cei mai greu de satisfăcut în oricare altă privință nu obișnuiesc să dorească mai mult decât au.” Descartes, R., *Discurs asupra metodei*.

(în acest caz, uneori prin influența țării învecinate), filosofia cunoscută sub definiția oarecum reductivă de „pozitivism logic”, inspirată mai mult sau mai puțin de filosoful Rudolf Carnap, respingea orice discurs cu pretenții de cunoaștere care nu lupta împotriva echivocurilor ce fac parte din limbajul natural, evident (fiind vorba despre *cunoaștere*), pot da naștere mai multor neînțelegeri. În consecință, hegelianismul ar trebui respins: de fapt, după cum vom vedea, lucrarea centrală a sistemului lui Hegel, *Știința logicii*, departe de a se sustrage echivocului, îl transformă în chiar expresia motorului rațiunii, mecanismul ei intrinsec, care constă în faptul că tot ce se afirmă este chemat să se diversifice, să se opună sieși și, în cele din urmă, să se contrazică.

Dacă ne întoarcem în timp, chiar acceptând paternitatea hegeliană a metodei sale *dialectice* și putându-ne baza pe faptul că *Știința logicii* avea admiratori înflăcărați (cum a fost și cazul lui Lenin), marxismul a pus mai mult accentul pe caracterul idealist al filosofiei hegeliene și, în consecință, a proclamat nevoia categorică de a realiza o turnură materialistă care să îndrepte lucrurile.

În ce privește gândirea atribuită lui Nietzsche, filosof neiertător al atitudinilor supuse în fața convențiilor consacrate și care, de cel puțin jumătate de secol, pare să îl întruchipeze pe moralizatorul care influențează orice spirit anticonformist, acesta se complăcea în a-l prezenta pe Hegel ca arhitectul unui soi de zid care proteja tocmai valorile prestabilite în fața încercării de demolare, concretizată în texte precum *Genealogia moralei*.

Schopenhauer nu doar că s-a arătat uimit de influența filosofiei hegeliene (al cărei inamic s-a declarat), dar i-a atribuit lui Hegel și o voință de mistificare. Ca să spunem așa, Hegel ar fi un corupător al gândirii, pe deplin conștient de ceea ce realiza.

Kierkegaard, dimpotrivă, părea să considere că filosoful nostru era într-adevăr confuz în reflecțiile lui: prin urmare, în loc să ne simțim înșelați, ar trebui să luăm în răs figura lui Hegel. „Pentru a-l citi pe Hegel este nevoie doar de un simț comun ferm, un strop de umor și o doză de ataraxie greacă“, scria gânditorul danez.

Unii critici sunt la fel de caustici în privința mantiei de religiozitate ascunse în spatele acestui radicalism idealist. Astfel, chiar dacă Hegel afirmă în *Prelegeri de filosofie a istoriei* că „spiritul lumii“ nu are nimic de-a face cu ideea de Dumnezeu, Roger Kimball* citează porțiuni din această lucrare în care rațiunea, ca substanță și putere infinită a fiecărei vieți spirituale și materiale, se prezintă drept „Adevărul, Eternul, Puterea absolută a cărei glorie și măreție se manifestă în sine în lume“, pentru a încheia apoi cu malițiozitate: „Amin“.

Cele mai sarcastice critici la adresa filosofiei hegeliene au fost provocate de idealismul lui exacerbat. Convinși că filosofia nu trebuie separată niciodată de simțul comun, unii autori au considerat că lupta împotriva derivei idealiste ar trebui să fie inevitabilă. Către această idee converg poziții nu doar diferite, ci uneori de-a dreptul antitetice, pornind de la un anumit marxism care, prin expresia „materialism dialectic“, insistă cu precădere asupra greutății primului termen, până la un pragmatism care, cumva, în loc să se opună idealismului, se opune mai degrabă în general poziției filosofice. În această privință, atacul împotriva lui Hegel devine uneori un soi de pretext pentru a lansa săgeți împotriva curentului filosofic numit „neokantianism“.

* Kimball, Roger, „The Difficulty with Hegel, Reflections on the Philosopher, occasioned by the Recent Biography by Terry Pinkard“, în *The New Criterion*, vol. 19, 2000. Articol disponibil online. Cartea la care face referire este *Hegel. A Biography*, de Pinkard, menționată mai sus.

Într-un eseu intitulat semnificativ *Idealism: A Victorian Horror*, David Sove prezintă într-o manieră caricaturală poziția hegeliană. Aceasta ar consta în încurajarea cititorului să își pună între paranteze judecata fidelă simțului comun, pentru a-l convinge ulterior că lucrurile nu sunt altceva decât gândirea lucrurilor și, în cele din urmă, să sublinieze această poziție, afirmând că această gândire nu s-ar reduce la simpla subiectivitate, ci ar fi vorba despre gândirea comună, corală, colectivă, absolută.

Având în vedere toate acestea, nu este surprinzător că filosoful catalan Ramón Valls Plana, la începutul prelegerii lui din cadrul unui congres filosofico-științific despre evoluția conceptului de natură, după ce a anunțat că avea să își bazeze intervenția pe Hegel, a adăugat: „Astăzi, câinele mort al filosofiei”. Cutremurătoare metaforă rostită de cineva căruia îi datorăm cea mai clară și mai incisivă carte scrisă despre lucrarea hegeliană *Fenomenologia spiritului*, cu privire la un filosof considerat odinioară „un Aristotel al vremurilor noastre” și care a sfârșit prin a fi comparat cu un leș dintr-un șanț pe care drumeții îl evită din cauza mirosurilor fetide pe care le emană. Anecdota datează de circa cincisprezece ani, iar regretatul exeget al lui Hegel știa foarte bine că, într-un context în care au participat nu doar filosofi ai științei, ci și oameni de știință eminenți, evocarea filosofiei despre natură a idealistului german ar fi putut fi considerată aproape o provocare.

Câinele mort deschide un ochi...

Cu o jumătate de secol în urmă, René Cresson, ilustru profesor de filosofie franceză, descria scena cu un drumeț care, fascinat, zărește în depărtare turnurile simetrice ale unei catedrale gotice

și, pe măsură ce se apropie, descoperă cu tristețe că turnurile solide erau doar decorațiuni asamblate prin mijloace ingenioase de teatrul de operă. La fel ca victima acestui miraj al catedralei, și numeroși cititori ai lui Hegel – la vremea lor, iluminați de sistemul lui – ar putea sfârși în cele din urmă prin a dezvolta o alergie la însuși numele gânditorului, de unde și metafora animalului duhnitor de care nu e bine să ne apropiem.

Din perspectiva detractorilor lui, singurele motive pentru a încuraja lectura lui Hegel ar fi aproape de natură preventivă: lectura lui Hegel, ne spune Bertrand Russell, ar putea fi ca un soi de vaccin pentru a ne imuniza împotriva unei anumite practici filosofice. Asceza autentică pe care o presupune imersiunea în *Fenomenologia spiritului* și îndeosebi în *Știința logicii* implică adevărata provocare de a găsi absolutul care se desfășoară în aceste texte. Cu toate acestea, după dezamăgirea inevitabilă, spiritul va rămâne mereu avertizat și nu va îmbrățișa niciodată ceea ce nu a trecut prin proba confruntării, fie cu realitatea empirică, fie cu postulate și axiome logice împărtășite de comunitatea filosofică și științifică. „Așa cum medicii învață foarte multe despre sănătate studiind bolile, și noi putem învăța multe despre problemele de sănătate filosofică studiindu-l pe Hegel“, scrie un critic deosebit de caustic* căruia îi place să citeze din Santayana, potrivit căruia Hegel ar reprezenta exemplul paradigmatic de *egotism*, care constă în a face lucrurile să se conformeze cuvintelor, nu invers („*making things conform to words, not words to things*“; vezi caseta alăturată).

Acest câine mort posedă, totuși, o caracteristică rară, anume că înmormântarea lui în toiul ciurilor se repetă periodic. De fapt,

* Kimball, Roger, *op. cit.*

Sofistul solemn

Când vorbim despre egotism, este oare necesar să ne referim la Hegel? Tonul acestui filosof, cu precădere în ultimele lui scrieri, era plin de dispreț la adresa a tot ce părea subiectiv: punctul de vedere al individului, opiniile și dorințele lui erau considerate irelevante, mai puțin atunci când erau de acord cu amprenta providențială a evenimentelor și ideilor din lumea care contează. Acest realism plin de amărăciune era totuși idealist în sensul că substanța lumii era concepută nu drept ceva material, ci drept ceva conceptual, o lege a logicii care însușește fenomenele. Lumea era ca o enigmă sau ca sentința unui oracol confuz, iar soluția misterului ar fi constat în ideea romantică a instabilității sau contradicției interne a fiecărei forme finite a ființei, instabilitate care ar forța-o să devină altceva. Sentul acestei dinamici ar putea fi înțeles în virtutea unui soi de dialectică vitală sau de necesitate dramatică, inerentă propriei noastre reflecții. Hegel a fost un sofist solemn: a făcut din discurs cheia realității.*

* Santayana, George, *Egotism in German Philosophy*, 1916. Paragraful citat se află în deschiderea celui de-al șaselea capitol, intitulat în mod semnificativ „The Egotism of Ideas”.

victima noastră a ciumei a trecut prin multiple renașteri, iar momentul actual corespunde unei astfel de renașteri. Cu siguranță, răspunsul forțat al hegelianului la episodul dureros cu planeta Ceres (fapt care nu poate înlătura legitimitatea unei teorii care stabilește tocmai în ce anume constă acest fapt), pretenția însăși de a fonda o structură speculativă fără a ține cont de incidența fenomenelor, care apoi, și doar apoi, sunt adăugate cu sau fără ajutor suplimentar, l-ar face să zâmbească pe spiritul căruia nu îi pasă atât de mult de știință, cât mai degrabă de bunul-simț.

Dar un apărător nedogmatic al lui Hegel ar putea susține, cu o urmă de dreptate, că un caz exagerat de construcție aprioristică nu delegitimează ideea generală conform căreia o ipoteză științifică nu este niciodată direct proporțională cu un fapt natural pur, ci cu ceva susținut de o rețea de concepte care îl identifică drept planetă, moleculă sau scaun. Așadar, prezența lui Ceres invalidează fără îndoială *De orbitis planetarum*, dar aceasta nu trebuie să îl împiedice pe Hegel să susțină că tot ce i se arată omului implică, indiferent că subiectul este sau nu conștient de acest lucru, un ansamblu de concepte, de categorii și de principii de reglementare. Iar dacă această structură care impregnează obiectele nu ar putea fi redusă la experiență (chiar dacă, în cuvintele lui Kant, ea se activează doar cu ocazia experienței), dacă s-ar găsi la ea ceva înnăscut spiritului uman, atunci nu este sigur că legitimitatea unei teorii constă în adaptarea ei la o realitate pur externă gândirii.

Nici măcar apărătorul lui Hegel nu ar păstra o tăcere, resemnată, în fața obiecției pozitivismului logic în ce privește concesiile filosofului nostru față de echivocitatea intrinsecă a limbajului natural, dacă nu chiar față de utilizarea lui îndatoritoare. Prin urmare, este necesar să ne întrebăm: dacă cunoașterea ar presupune în sine o excludere explicită a echivocității, datorită cărui plan răutăcios (sau, dacă preferați, cărei calamități evolutive) limbajul uman s-a putut erija în originea oricărei forme de cunoaștere, inclusiv a cunoașterii (cea matematică) care respinge orice umbră de ambiguitate?

Lupta grea împotriva echivocității care se ascunde până și în spatele intuițiilor aparent clare i-a făcut pe unii matematicieni, la mijlocul secolului trecut, să înceapă un proiect cunoscut sub numele de *Bourbaki*, în care orice propoziție trebuia scrupulos argumentată. Proiect zadarnic, având în vedere că echivocul era insinuat într-o mai mare sau mai mică măsură. Și, în felul